

Опубліковано

Опушко Н. Р. Система освіти на території Поділля в першій половині XIX століття / Н. Р. Опушко // Проблеми освіти: Наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, – К., 2014. – Випуск № 78. – Ч. 2 – С.160-166 (285 с.)

УДК 37.014(477.43/.44)«18»

СИСТЕМА ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ

Н.Р.Опушко

Аспірантка кафедри педагогіки
Вінницького державного
педагогічного університету імені
Михайла Коцюбинського.

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ПОДОЛЬЯ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Н.Р.Опушко

EDUCATION SYSTEM OF PODILLYA REGION IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

N.R.Opushko

Постановка проблеми. Становлення та розвиток будь-якої держави у світі неможливий без налагодженої системи освіти в ній. Адже саме завдяки належному освітньому рівню населення відбувається поступ країни в економічній, політичній та суспільній галузях. Безперечно, що формуючи національну освітню систему, варто звертатись до її історичних витоків етапів розвитку, враховувати позитивні зрушення та недоліки у її функціонуванні.

Питання дослідження системи освіти на території Поділля першої половини XIX ст. залишається актуальним і на сьогоднішній день, адже розкриває особливості управління освітніми процесами досліджуваного періоду, дає змогу зрозуміти основну ідею, якою керувався уряд імперії в організації освіти в регіонах.

Аналіз джерельної бази дослідження. Під час дослідження питання організації системи освіти на Поділлі першої половини XIX ст., наукова розвідка була проведена на основі архівних джерел фонду 844 Державного архіву Вінницької області, фонду 67 Державного архіву Хмельницької області, а також нормативних документів, що були надруковані у фахових виданнях досліджуваного періоду.

Мета статті – дослідити та проаналізувати історію розвитку та функціонування системи освіти на Поділлі в першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Ще з XIV-XVIII ст., на території губернії працювали братські школи, які давали початкову освіту населенню. Повноцінно освітня система склалась саме з початком реформ, що проводив російський уряд у XIX ст. Мережа навчальних закладів нараховувала десяток різних типів шкіл, наприклад, державні та приватні, що утримувались за рахунок держави, світських осіб або парафіяльних священників, початкові, однокласні, двокласні, церковнопарафіяльні, вищі початкові училища, духовні училища, прогімназії тощо. Відповідно до суті реформ, територію держави було поділено на навчальні округи. Всього їх нараховувалось шість, центрами освітнього розвитку в них були університети, згідно з законом по-одному в кожному навчальному окрузі.

Статутом 1803 р., а згодом Положенням Міністерства народної освіти від 25 червня 1835 р. було встановлено основні функції навчальних округів Російської імперії. Відповідно до зазначених документів, на території Подільської губернії сітка навчальних закладів складалась з церковнопарафіяльних шкіл, приходських училищ, гімназії та повітових училищ, які разом з навчальними закладами інших визначених губерній складають навчальну округу, яка керувалась попечителем округу. Повільно, але все ж створювались умови для освіти національних меншин, які населяли територію губернії, починаючи з другої третини XIX ст. урядова увага зверталась на жіночу освіту, відкривались приватні пансіони для дівчат, підконтрольною була і приватна освіта, яка була поширена серед заможних

верств населення. Чітко регламентувались обов'язки усієї керівної ланки навчального округу, їхню діяльність та питання, які підлягали їхньому вирішенню.

Керівниками навчальних округів призначалися впливові посадовці. З 1803 року Подільська губернія, на ряду з Київською, Волинською, Віленською, Вітебською, Мінською та Могилівською входила до складу Віленського навчального округу. Вся шкільна мережа на цій території підпорядковувалась Віленському імперському університету. Попечителем округу до 1823 року був князь Адам Чарторийський [8].

Зважаючи на те, що польські визвольні настрої посилювались з кожним роком, аби пильніше контролювати освіту в регіоні, в 1826 р., Віленський округ було ліквідовано, а в 1831 р., навчальні заклади Поділля були передані під юрисдикцію Харківського навчального округу, центром якого був Харківський університет. Керував округом російський громадський діяч Володимир Іванович Філат'єв. А в 1832 році, після відкриття Київського університету, було створено Київський навчальний округ, до якого окрім Подільської входили також Київська, Волинська, Чернігівська та Полтавська губернії. Навчальні заклади Поділля входили до цього округу до ХХ ст.

Попечителями у різні роки були Є.Ф. фон Брадке (1832-1838 рр.); С.І. Давидов (1838-1845), в 1847 році на цю посаду було призначено О.С. Траскіна, а з 1848-1852 рр. керував Д.Г. Бібіков. Усі вони походили з дворянських родин і до моменту призначення їх на посаду керівника навчального округу були далекими від освітньої справи.

З аналізу архівних матеріалів відомо, що ректор університету безпосередньо залежав від попечителя університету та навчального округу, директори гімназій підкорялися ректору, наглядачі повітових училищ – директорам гімназій, вчителі приходських училищ – наглядачам повітових училищ. Університет двічі на рік отримує звіт з гімназій та повітових училищ свого навчального округу [2, арк. 23].

Попечитель, безпосередньо отримував від керівництва ліцеїв, директорів училищ та гімназій звіти, та пропозиції на покращення навчального процесу, після ознайомлення з ними віддавав на розгляд та затвердження Міністру народної освіти ті, що не належали до його повноважень.

Почесні попечителі ліцеїв та гімназій, в тих випадках, якщо це зазначено в Статутах цих навчальних закладів, підпорядковуються попечителю навчального округу. Останній може перекласти частину своїх повноважень на свого помічника.

У штаті попечителя виділялась посада інспектора державних училищ. Попечитель особисто або через помічника оглядав навчальні заклади округу, залучаючи до цього ще й інспектора. Про інспекцію навчальних закладів складався звіт, копія якого надсилалась в міністерство освіти. Згодом було видано розпорядження в якому зазначалось, що інспекторам гімназій Кам'янецької та Вінницької, дозволено займатись ще й викладацькою діяльністю, відповідно до цього збільшена була і плата на половину від вчительського окладу, а також міністру освіти дозволялось одноосібно без рішення комітету поєднувати в гімназіях посади інспектора та учителя [6].

16 червня 1836 р., попечителем Київського навчального округу було видано Указ за номером 2535, яким роз'яснювались повноваження посади директора училищ Подільської губернії [3, арк. 11].

У ньому зазначалось, що інспектор державних училищ, відповідно до свого звання, є постійним візитатором усіх державних училищ округу, а тому він без особливого розпорядження попечителя округу мав право оглядати усі навчальні заклади у будь-який час. Він міг наділятися особливими правами під час таких інспекцій.

В пункті 7 Положення, зазначається, що до повноважень попечителя входить також призначення професора або ад'юнкта для нагляду за якістю викладання навчальних предметів. До їхніх повноважень входило вирішення таких питань, в яких вимагались науково-методичні знання та навички, наприклад: вдосконалення науково-методичного викладання предметів,

запровадження додаткових курсів, залучення додаткових чи нових навчально-методичних матеріалів, попечитель мав право також залучати представників університетської ради до обговорення цих питань, а рішення надсилав на затвердження міністру.

Попечитель обирав директорів та інспекторів гімназій, кандидатуру перших він подавав на затвердження до міністерства народної освіти, а останніх призначав сам. Штатних наглядачів повітових училищ призначав попечитель, за поданням директорів, а про затвердження кандидатів на посаду почесних наглядачів надсилав запит до міністра освіти [3, арк. 6].

Керівник округу затверджував на посаду вчителів гімназій та повітових училищ за поданням директорів, осіб, які маючи право викладання відповідно до їхніх атестатів та свідоцтв. Вразі необхідності проведення додаткового іспиту для кандидата в учителі, скликалась радауніверситету. Узагальнюючи вищевикладене, ієрархію управління навчальним округом графічно можна зобразити наступним чином (рис.2):

Рис. 1.1. Ієрархія управління навчальним округом

Згідно параграфу 41, Статуту від 1803 р., визначалися функції університету стосовно училищ, що перебували в його юрисдикції:

- університет зобов'язаний був забезпечувати викладачами усі навчальні заклади, що підпорядковані округу;

- раз на чотири роки, на загальних зборах ради університету обиралися директори гімназій та наглядачі повітових училищ, кандидатури яких після їх обрання подавалися на затвердження міністру народної освіти імперії;

- ректор університету мав право інспектувати усі училища свого навчального округу;

- візитатори, що обиралися університетом повинні були доповідати перед ректором про щорічні звіти здійснених ними інспекції навчальних закладів;

- директори училищ зобов'язані були звітувати перед ректором та отримували від нього розпорядження;

- старші вчителі, директори гімназій та повітових училищ мали право балотуватися на виборчі університетські посади [2, арк. 23].

В третьому параграфі Положення визначається компетенція ради попечителя. Рада під його керівництвом складається з помічника попечителя, ректора університету, інспектора державних училищ, директорів губернських та інших гімназій.

Таким чином, вразі відсутності попечителя його хвороби або інших причин, місце головуєчого на засіданнях займав помічник попечителя. Доради, за бажанням попечителя могли бути запрошені почесний попечитель, директори гімназій та повітових училищ, якщо вони знаходяться в тому ж місті, що і рада, а в столиці, окрім них ще й інспектори приватних училищ та пансіонів.

Виконання рішень ради відбувається від імені попечителя. Засідання фіксується протоколом, який візується усіма членами ради. У питаннях, які не виходять за рамки повноважень попечителя, він приводив рішення ради до негайного виконання. Якщо більше половини членів ради не згодні з його

думкою, жодна справа не могла отримати остаточного рішення без згоди міністра.

До компетенції ради входило вирішення таких питань:

- про необхідність зміни будь-якої постанови, що стосується навчальної частини;
- про створення гімназій та відкриття повітових училищ;
- ухвалення та затвердження річних звітів та результатів інспекцій навчального округу;
- про створення та закриття приватних училищ та пансіонів;
- ухвалення та затвердження піврічних звітів про стан підвідомчих навчальних закладів;
- про наслідки зловживання училищних чиновників та вчителів;
- про збиток скарбниці та стягнення з окремих осіб штрафних санкцій;
- про посягання приватних осіб на скарбницю навчальних закладів;
- про купівлю, будівництво та оренду училищних будинків;
- про продаж училищних будинків та власних навчальних споруд;
- про придбання для училищ за рахунок економічних сум, різних потреб на суму більше тисячі рублів;
- про укладення контрактів на суму не більше 200 тис. рублів [3, арк. 6].

Члени ради попечителя по управлінню фондами були офіційними особами, які призначалися для управління ними та майном [3, арк. 3].

Ректор університету, директори гімназій та наглядачі повітових училищ зобов'язані були в належному порядку стежити за господарським життям ввірених їм навчальних закладів, бібліотек та її наповненості, а також за витратами та кореспонденцією, доводити усі розпорядження до відома своїх підлеглих, проводити спільні обговорення посадових інструкцій та результати навчання [2, арк. 23].

Вчителі гімназій та повітових училищ, які відпрацювали 25 років отримували звання заслуженого вчителя і до смерті користуються повним пакетом пільг. Посади директорів гімназій та наглядачів повітових училищ, дають такі самі права, як і вчительські звання, для отримання повного пансіону. Вразі невиліковної хвороби учителя, та неможливості виконувати свої функції в повному обсязі, вони ставали на повне утримання держави [2, арк. 23].

Учителі гімназій та повітових училищ мали право утримувати пансіони та викладати там додаткові уроки, без відриву від основного свого заняття. В гімназіях та повітових училищах навчання починається з тих предметів, якими воно закінчилось в приходських училищах, але вразі якщо учні, що вступають в повітові училища або гімназії мають більші знання, то після попереднього екзаменування, могли бути зараховані до класу, який відповідав рівню їхніх знань.

Згідно зі Статутом 1803 р., у кожному навчальному окрузі мало бути по одній гімназії в кожній губернії, та по одному повітовому училищі в кожному повіті. Що ж стосується приходських училищ, то їх могли створювати стільки, скільки буде потрібно та у відповідності до правил народної освіти [2, арк. 21].

На території Подільської губернії початку ХІХ ст., існувала мережа навчальних закладів, що існували при монастирях або церквах. Такі навчальні заклади були як православними так і католицькими. Православні школи вже на початку свого існування зіткнулися із суперником в особі навчальних закладів Товариства Ісусового Єзуїти. Єзуїтські та василіанські школи з'явилися в Кам'янці на Поділлі та Вінниці. Певну роль у розвитку освіти відігравали також протестантські школи. Так, кальвіністами у кінці ХVІ ст. – на початку ХVІІ ст. належали гімназії в Манівцях (поблизу Кам'янця на Поділлі) та в Хмільнику, де чимала увага приділялась викладанню математики і мов, навчанню етики в її раціоналістичному тлумаченні [1, с. 123].

Після проведення новою адміністрацією низки освітніх реформ в губернії були представлені усі три типи навчальних закладів з чотирьох, а саме: приходські і повітові училища та гімназії.

Продовжувала розвиватись і приватна освіта, проте тут існували певні обмеження. По-перше, державою регламентувався порядок створення та функціонування таких навчальних закладів, по-друге, в них могли навчатися лише ті юнаки та дівчата, батьки чи опікуни яких мали змогу оплатити навчання. Тут мова йде не лише про приватних учителів, які були переважно іноземцями, але й про приватні пансіони.

Вже у другій третині XIX ст., в Подільській губернії активно зверталась увага на жіночу освіту, сітка жіночих навчальних закладів була не густою, освіта переважно зосереджувалась в монастирях та приватних пансіонах для благородних дівчат.

Так, в м.Городок, в монастирі Сестер Милосердя навчалось 20 молодих дівчат. В монастирях займались навчанням переважно сиріт та дітей з бідних родин, їх навчали лише основам: читати, писати, рахувати, а також жіночому ремеслу [4, акр. 21].

Створювались також і приватні пансіони для благородних дівчат. Зокрема, в м.Теплик, в 1825 році був збудований будинок, яким керувала Агнешка Орловська, в м.ГрудкаКам'янецького повіту існував пансіонат Юзефи Насіловської[4, акр. 21, 92].

Подібні пансіонати були і в Немирові під керівництвом Терезії Біндер, і в м.Бар, де навчалось 9 учениць [5]. Такі навчальні заклади почали засновуватись з кінця 30-х у 40-х рр. XIX ст. Існували вони не тривалий час, так як існувати могли лиш за рахунок засновників та оплати за навчання учениць.

Поміщики, за рахунок яких було засновано училище, а в містах – міські думи, мали право повідомляти про недоліки у роботі чи безпорядки учителя, поставити до відома повітового наглядача, штатного тапочесного або директора про стан справ училища [7].

Закриття приходських училищ дозволялось лише рішенням попечителя навчального округу. Там де кількість мешканців (чоловіків і жінок) не менше тисячі, приходські училища для хлопчиків і дівчаток мали бути окремими [7].

Висновки. Отже, можемо дійти висновку, що система освіти розвивалась достатньо швидкими темпами та мала розгалужену сітку навчальних закладів, яка ще не повністю задовольняла потреби та інтереси усіх верст населення, що проживало в регіоні.

Поширеною була початкова освіта, навчальні заклади якої розташовувались при церквах та монастирях, адже вона була доступною для більшості населення. Проте, недоліком її був мінімальний обсяг знань, які там викладались.

Адміністративний апарат був розгалужений, навчальні заклади перебували під постійними інспекціями керівництва округу. Що звісно було не лише позитивним для навчально-методичної роботи. Великий, як на нашу думку, бюрократичний апарат не сприяв швидкому вирішенню нагальних освітніх проблем.

В перспективі подальших досліджень варто виокремити питання змісту освіти в кожному з зазначених типів навчальних закладів. Визначити головні концепції освіти, що були пріоритетними на початку ХІХ ст.

Література

1. Ісаєвич Я. Освітній рух в Україні ХVІІ ст.: східна традиція та західні впливи. Збірник наукових праць / Україна ХVІІ ст. між Сходом і Заходом Європи. Матеріали І-го українсько-італійського симпозіуму 13-16.09.1994 р. – 1996. – С.114-132.
2. Акт подтверждения и устав императорского университета (1831) /Державний архів Вінницької області. Д. 844. оп.1. спр. 153. — арк..23. –(155л.)
3. Положение об учебных округах Министерства народного просвещения, предписания попечителя Киевскагоучебнаго округа об утверждении штатних расписанийучебныхучреждений (1836) / Державний архів Хмельницької області. Д.67. оп.1. спр.693.. – арк.. 11. – (16 л.)
4. Переписка с попечителем Киевскагоучебнаго округа, Камянец-Подольскагоепископа о задачах сестер милосердия, ведомости о

воспитательныхзаведенияхм.Грудке и Теплите Каменецкогоуезда (1837-1843) / Державний архів Хмельницької області. Д.67. оп.1. спр.12. - арк. 21, 92. – (157 л.)

5. Приписи правління Київського учбового округу, листування з ним. Про переміщення жіночого пансіонату з м.Бар в м.Меджибіж, план роботи пансіонату / Державний архів Хмельницької області. Д.67. оп.1. спр.704. – 57 л.

6. О соединении в ГимназияхдолжностиИнспекторской с Учительскою // Журнал Министерства народного просвещения. – № 1. – 1834 р.

7. Правила для приходских училищ Киевской, Волынской и Подольской губернии (8 ноября 1845 г., на 3 года) // Журнал Министерства народного просвещения. - №49. – 1846.

8. Віленський навчальний округ: / Електронний ресурс – Режим доступу: <http://litopys.com.ua/encyclopedia/tovaristva-ta-viznachn-mitts/v-lenskiy-navchalniy-okrug/> (назва з екрану).

Анотація. У статті представлений аналіз архівних джерел, які відтворюють систему організації освіти на Поділлі в першій половині XIX ст.; розглянуті функції адміністративного апарату управління освітніми закладами.

Ключові слова: приходські училища, повітові училища, гімназії, попечитель округу, інспектор, ад'юнкт, візитатор, дирекція училищ, навчальний округ, пансіон.

Аннотация. В статье представлен анализ архивных источников, которые воспроизводят систему организации образования на Подолье в первой половине XIX в.; рассмотрены функции административного аппарата управления образовательными учреждениями.

Ключевые слова: приходские училища, уездные училища, гимназии, попечитель округа, инспектор, адъюнкт, дирекция училищ, учебный округ, пансион.

Abstract. This paper presents an analysis of archival sources, reproducing the system of education in the tail in the first half of the nineteenth century. The functions of the administrative staff managing educational institutions.

Keywords: parish school, school district, school, district trustee, supervisor, associate, the management of schools, school districts, board.